

COLLABORATIE EN DE FRIESE BEWEGING

gijlt r. zongergeld

Door de Aantjes-affaire is het verschijnsel collaboratie weer in het middelpunt van de belangstelling gekomen. Daarbij raakten niet alleen Aantjes en de ARP in opspraak, maar ook de befaamde geschiedschrijver L.de Jong, die door velen ten onrechte verantwoordelijk werd gesteld voor de hele gang van zaken.

Was het voor de dag halen van een klein historisch 'feitje' uit het leven van de CDA-voorman alleen maar een typisch voorbeeld van de 'Hollandse hypocrisie', zoals het Vlaamse weekblad De Nieuwe (17 november 1978, I e.v.) meende? Of is er misschien nog een ander historisch verband te leggen? In ieder geval laat ons deze affaire goed zien wat een historisch feit is. Een bepaalde reeks van kleine gebeurtenissen, waarvoor jarenlang vrijwel niemand enige belangstelling heeft opgebracht, komen plotseling aan het licht, hebben bepaalde gevolgen en kunnen in een bepaald historisch kader worden geplaatst door iedere historicus volgens zijn eigen historisch inzicht. Koos Groen (Landverraders, wat deden we met ze!, Baarn 1974) verklaarde m.i. terecht de euvelde moed van Aantjes om zich in de late vijftiger jaren in de politiek te begeven uit de algemene acceptatie in die 'hete' Koude Oorlog-periode van nationaal-socialistische collaborateurs als goede Nato-strijders tegen het communisme (Hervormd Nederland, 18 november 1978). Niemand, behalve hofnar Wim Kan, sprak ooit kwaad van 'defensie'-minister C.Staf, die als man van de Nederlandse Oostcompagnie toch heel wat meer op zijn kerfstok had dan iemand als Aantjes. En alleen de historicus P.J.Geyl toonde zich verontwaardigd over het premierschap van de Nederlandse mislukte 'Pétain' De Quay. Koos Groen zet het ogenschijnlijk onbetekenende feit van Aantjes' SS-ersnap in een ons allen bekend historisch kader, waardoor dit feit opeens wel degelijk betekenis krijgt. Dat is het werk van de historicus, op zich onbelangrijke gebeurtenissen een bepaalde historische betekenis geven, die dan ook weer betekenis krijgt voor het heden. Een historicus houdt zich immers alleen maar bezig met het verleden omwille van het heden.

Vanuit die instelling heb ik mijzelf jaren beziggehouden met het bestuderen van de opzichzelf onbetekenende feiten uit de recente geschiedenis van de Friese taalstrijd. Het zwaartepunt van mijn dissertatie 'De Friese beweging in het tijdvak der beide Wereldoorlogen' ligt in de dertiger en veertiger jaren, de jaren van opkomend fascisme en Duitse bezetting. Bij het onderzoek naar die tijd stuitte ik ook op het verschijnsel collaboratie met de Duitsers. Vrij veel Friese schrijvers en leidende figuren uit de Friese Beweging kozen voor het nationaal-socialisme, een aantal van hen al in het begin van de dertiger jaren. Dat was niet zo verwonderlijk. Bij verschillende taalbewegingen in Europa zien we dit. Bij de Vlamingen, de Frans Vlamingen en de Bretons in West-Europa en bij de Slowaken, Kroaten, Macedoniërs en Oekraïners in Oost-Europa. De bijzondere ontwikkelingen in Spanje leidden ertoe dat de Basken en de Catalanen opvallend weinig vatbaar bleken voor fascistische besmetting. Ook in Wales zien we geen fascistische beweging optreden. Bovendien koos nergens een taalbeweging in zijn totaliteit voor een of andere vorm van fascisme. We kunnen dus niet zeggen dat ieder minderhedennationalisme op fascisme uit moest lopen. De bijzondere historische en politieke omstandigheden waren bepalend voor de keuze in de dertiger jaren en de oorlog. Daar waar de rijkstaal de taal was van een democratisch regime wendden de radicale taalstrijders zich vaak tot het fascisme, maar ook die 'stelling' gaat niet altijd op getuige het voorbeeld van de Kroaten. Uiteraard speelde ook de sociale structuur een rol - taalstrijders uit de zgn. middengroepen, intellectuelen, boeren, middenstanders, kozen eerder voor het fascisme dan arbeiders. In de meeste gevallen ontstonden minderhedenbewegingen in gebieden met betrekkelijk weinig industrie en vrijwel geen grote steden. Dit geeft een extra verklaring voor de hoofdzakelijk linkse opstelling van Catalanen en Basken.

Het probleem wordt echter gecompliceerder wanneer we de verschillende bewegingen rond 1918 bekijken. Bijna overal valt dan een sterk linkse gericht-

heid op, uiteraard onder invloed van de Russische Revolutie.

Veel Vlaamse leiders, bijvoorbeeld Joris van Severen stelden zich radicaal links op, terwijl ze zich tien jaar later als fascist ontpoppen. Ook in de Friese beweging is dit aantoonbaar b.v. bij Douwe Kalma, Douwe Kiestra en S.D. de Jong. Men kan hieruit concluderen dat deze nationalistten zich aanpasten aan de revolutionaire richting, die op een bepaald moment in de mode was en daarom de meeste kansen op succes leek te bieden.

Over de Friese beweging was weinig gepubliceerd; wel bestond er een geschiedenis van de Friese literatuur (J. Piebenga, Koarte Skiednis fan de Fryske Skriftekennisse, 1957²). Daarnaast stonden mij een zestal gedenkboeken van Friese verenigingen ter beschikking en enkele memoires. En dan was er nog de Encyclopedie van Friesland (1958, 1973). Het grootste deel van het materiaal waarvan ik gebruik gemaakt heb bestond uit tijdschriften en brochures. Voor de periode van de Duitse bezetting kon ik op Oorlogsdocumentatie terecht.

Al gauw bleek mij dat van de spaarzame berichtgeving over het optreden van de Friese beweging tijdens de oorlog in de bovengenoemde literatuur niet veel klopte. Waar dat maar mogelijk was werd het oorlogsverleden van leidend de figuren verzwegen of zeer terloops vermeld. Van Douwe Kalma wordt in de Friese Encyclopedie gezegd: "Opportunisme in W.O.II isoleerde hem en de Mienskip" (blz. 398). Een volstrekt onjuiste bewering, als men bedenkt dat Kalma al voor de oorlog sympathie voor het fascisme koesterde en tijdens de oorlog juist door zijn partijkiezen voor de Duitsers iedere invloed in zijn Mienskip (een vereniging waarvan hij vrijwel onafgebroken sinds 1915 de leider was) verspeelde, terwijl van een isolement van Kalma in het geheel van de Friese beweging geen sprake was, noch tijdens, noch na de oorlog. Van een andere Friese schrijver, Douwe Kiestra (1899-1970) wordt gezegd, dat hij "tijdens W.O.II nationaal-socialistisch georiënteerd" was. En dat is wel wat zwak uitgedrukt, omdat het hierbij gaat om een man, die rond 1930 al fascist was, terwijl hij tijdens de bezetting optrad als leider van de voornaamste Friese collaborateursorganisatie, de Fryske Rie, en een hoge functie bekleedde bij de landstand; bovendien was hij tot in 1943 begunstigend lid van de

SS. Van de belangrijkste ideoloog van het Friese fascisme J.M. van der Goot (1903-1940) wordt in de encyclopedie gezegd, dat hij geen enkel succes wist te boeken. Het tegendeel is echter waar: de verschillende anti-semitische boeken en artikelen van zijn hand werden in de Friese Beweging vrijwel door iedereen zeer gewaardeerd en slechts door een enkeling om het anti-christelijke karakter ervan bekritiseerd. Van een andere nazi-leider, de meester van het Friese sonnet, R.P. Sybesma (1894-1975) zegt de reeds meermalen geciteerde encyclopedie, dat hij alleen tijdens W.O.II nationaal-socialist was, terwijl hij al ver voor de oorlog lid was van de NSB, het Verdinaso en het Frysk Faksiste Front. Van deze in Friesland zeer bekende schrijvers (Kiestra kreeg in 1969 nog een literaire prijs!) wordt tenminste nog meegedeeld dat zij nationaal-socialisten waren, maar dat is niet het geval met een reeks van andere Friese schrijvers, te weten S.J. van der Molen (al vele jaren redacteur van de linkse Leeuwarder Courant), Willem Hielkema, J.D. de Jong (van hem staat nota bene een gedicht op een van de na-oorlogse monumenten in de Friese hoofdstad), S.D. de Jong, Reinder Brolsma (de

Friese romanschrijver van voor de oorlog; kreeg in 1941 een literaire nazi-prijs), Yme Schuitmaker (de voornaamste Friese toneelschrijver van zijn tijd), Abe Brouwer (thans nog de meest gelezen Friese romanschrijver), Gootsen Burgy, Anna Meester-de Vries en Pieter Terpstra (bekend als erflater van Havank). Eveneens zwijgt de encyclopedie over het oorlogsverleden van de nazischilders Bouke van der Sloot en Jarich Walta.

Op zich zegt zo'n opsomming misschien niet zoveel, maar als je weet dat het hierbij gaat om ongeveer de helft van de toenmalige Friese schrijvers, wordt het toch anders. Ook het ene hoofdstukje, dat de verzetsman Pieter Wijbenga aan de Friese Beweging wijdde in het eerste deel van zijn Bezettingstijd in Friesland (Drachten 1970, 57 e.v.) hangt van onjuistheden aan elkaar. Opvallend is dat Wijbenga's berichtgeving over het communistisch verzet in Friesland ver beneden peil is: het wordt doodgezwegen of zelfs regelrecht belasterd. Terwijl Wijbenga uitvoerig spreekt over de vele slachtoffers aan gereformeerde zijde, zwijgt hij volledig over de verschillende communisten, die

soms zelfs al in het allereerste begin de Duitsers in handen vielen. Daarentegen gaat hij uitvoerig in op het overlopen van een aantal radicale socialistten rond Paul Kiës naar de nazi's. Hieruit blijkt Wijbenga's vooringenomenheid. Er kan ook uit blijken dat er een zekere samenhang bestaat tussen het verdoezelen van bepaalde vormen van collaboratie en het verzwijgen van bepaalde vormen van verzet. Kortom, er is ook hier een relatie te leggen tussen een Koude-Oorlogsmentaliteit en het verzwijgen van het oorlogsverleden van sommige niet-linkse figuren. In dit verband is het interessant om te weten, dat Wijbenga mij persoonlijk meedeelde, dat hij niet aan mijn onderzoek mee wilde werken, als ik vanuit een linkse geschiedvisie te werk zou gaan.

Dr. J.J. Kalma, met E.B. Folkertsma en R.P. Sybesma vormde hij het zgn. 'Trijemanskip'

Ook Wijbenga's bovengenoemde werk over de Friese letterkunde bevat vrijwel niets over de houding van sommige Friese schrijvers tegenover het nationaal-socialisme. Nu is dat bij hem niet zo verwonderlijk, omdat hij zelf een tijd lang onder de bekoring van het nationaal-socialisme heeft gestaan. Nog erger is het gesteld met het zeer recente lyts Hân-boek fan de Fryske Literatuur van Klaas Dijkstra (Leeuwarden, 1977). Hierin wordt de hele oorlog doodgezwegen, afgezien van enkele mededelingen over een aantal verzetsromans. En dat terwijl juist de oorlogstijd een grote bloei van de Friese literatuur te zien gaf. Een van de auteurs die juist door de oorlogsomstandigheden allerlei kansen kreeg om zijn populariteit te vestigen, Abe Brouwer, publiceerde in 1974 en 1978 twee delen memoires zonder daarin ook maar iets over zijn medewerking aan nazi-bladen te zeggen (Fan Juster nei Hjoed; It Paed tróch it Libben). Sjoerd van der Schaaf, die in opdracht van de Fryske Akademy in 1977

een Skiednis fan de Fryske Biweging publiceerde, moest aan de Friese fascistten wel enige aandacht schenken, maar toch probeert ook hij hun rol zo gering mogelijk te maken. Van een uitgesproken fascistische partij als de in 1938 opgerichte Fryske Folkspartij stelt van der Schaaf, dat deze eerder democratisch dan ondemocratisch genoemd moet worden (blz. 308). Helemaal mild in zijn oordeel is hij over het optreden van het zgn. Trijemanskip van de Friese Beweging van augustus 1940 tot januari 1941. Dit driemanschap stelde zich ten doel eenheid in de Beweging te brengen om zo beter de Friese belangen bij de bezetters te kunnen behartigen. Het bestond uit een vertegenwoordiger van de grootste onkerkelijke en de grootste protestantse Friese vereniging plus een representant van een kleine, felle nazi-groep, het Frysk Nasjonael Forbân op Folkse Grounslach. Dit Trijemanskip werd door praktisch de gehele Friese beweging gesteund, ook door de eerder genoemde Fryske Folkspartij. Een voor de hand liggende vergelijking met het Driemanschap van de Nederlandse Unie, tot welke semi-fascistische club ook veel Friese bewegers behoorden, valt zelfs in het nadeel van het Trijemanskip uit. Na een halfjaar van samenwerking ging het drietal gelukkig uit elkaar, voornamelijk ten gevolge van het ontactische optreden van de nazi-vertegenwoordiger, de eerder genoemde R.P. Sybesma. Intussen hadden ook de beide niet-nazi's de daaraan voorafgaande

E.B. Folkertsma, na het uittreden van Sybesma, met Kalma het 'Twamanskip' vormend.

maanden verschillende gesprekken met Duitsers en Nederlandse collaborateurs gevoerd. Men kan dus zeker stellen, zoals ik in mijn dissertatie heb gedaan, dat het Trijemanskip in die beginperiode van de bezetting samenwerking met de Duitsers niet uit de weg is gegaan. Een

dergelijke beoordeling zal men in het boek van Van der Schaaf tevergeefs zoeken. Dat neemt niet weg dat deze studie ook grote verdiensten heeft, vooral door de uitvoerige behandeling van de Friese Beweging in de negentiende eeuw.

Ook in het tweetal artikelen, dat Oebele Vries aan het fascisme in de Friese Beweging heeft gewijd (in Groniek 1971 en in de Stienen Man 1972) komt dezelfde neiging naar voren de rol van de fascistten in de beweging te bagatelliseren, al geeft Vries wel meer feitenmateriaal dan een van de andere genoemde schrijvers. Het meest waardevol van alle publicaties over de Friese Beweging in oorlogstijd is een artikel van ds. J. J. Kalma in de bundel Man en Wurd (Leeuwarden, 1970). Deze bekende publicist op het gebied van de Friese sociale geschiedenis behoorde destijds tot het Trijeman-skip en in tegenstelling tot de meeste van zijn tijdgenoten komt hij eerlijk voor zijn door hemzelf kritisch beoordeelde daden uit. Dat deed hij ook in een vraaggesprek dat ik hem heb afgenomen. Over het algemeen leverden de diverse interviews, die ik voor mijn onderzoek heb afgenomen, bijzonder weinig op. En dat was ook wel te verwachten zoveel jaren na die tijd. En steeds weer kreeg ik te horen, dat ik toch niet te hard moest oordelen over hen, die dan misschien 'fout' geweest waren; het paste de historicus immers niet om op de rechtersstoel te gaan zitten... Maar daar ging het mij natuurlijk ook niet om. Een historicus hoeft geen rechter te zijn, maar dat neemt niet weg, dat hem het recht toekomt iemand op zijn daden te beoordelen.

Want waarom is het nu belangrijk om aan te tonen dat vele bekende figuren uit de Friese Beweging voor de Duitsers kozen? In de eerste plaats geeft het ons een beter inzicht in de problematiek van een nationalistische minderheidsbeweging. De frustraties die zo'n beweging steeds weer oploopt, ook in een democratisch land, kunnen kennelijk in stress-situaties zoals economische crises en oorlogen, tot ontsporingen leiden. En dat is daarom zo verrassend, omdat zo'n beweging als een emancipatiebeweging moet worden gezien, die juist strijdt voor meer vrijheid en democratie. Het inzicht, dat we zo verwerven, kan ons ook eigentijdse bewegingen als de Baskische ETA beter doen begrijpen. Doordat we dus meer kennis over het verleden verwerven, kunnen wij de problemen die in het heden op ons afkomen beter begrijpen en mogelijk zelfs oplossen.

We zouden zo kunnen spreken van probleemoplossend leren. En dat moet uiteindelijk het doel van ieder wetenschappelijk onderzoek zijn.